

Д-р Лорета Георгиевска-Јаковлева

## РАСКАЖУВАЧОТ СТАЛЕ ПОПОВ

Факт што романот *Крѝен живоѝ*, првиот роман на Стале Попов, излегува од печат 1953, само една година по романот *Село зад седумѝе јасени* на Славко Јаневски, првиот македонски роман воопшто, говори многу. Сама по себе се наметнува констатацијата дека целиот романсиерски опус во Македонија ќе се надоградува на она што Славко Јаневски, Стале Попов, Ѓорѓи Абациев и уште неколкумина други го започнаа. Во таа смисла романсиерскиот опус на Стале Попов ќе претставува точка на одмерување на сè она што македонската романсиерска продукција го остварува во својот педесетгодишен развој. Педесетгодишниот јубилеј на македонскиот роман (1952-1982) е причина повеќе да проговориме за она што Стале Попов ни го остави како книжевно наследство. Станува збор за книгите: веќе споменатиот *Крѝен живоѝ* (објавен 1953), *Толе Паша* (1956), *Калеш Анѓа* (1958), *Дилбер Сѝана* (1958), *Оѝасна ѝечалба* (1956), *Мариовскиоѝ ѝанаѓур* (1961), *Шаќир војвода* (1966), *Необично деѝе* (1966) и *Докѝор Орешковски* (1966). Покрај споменатите, кои книжевната критика ги квалификува како романи, повест или биографска проза, Стале Попов е и автор на збирката раскази *Помеѓу небоѝо и земјаѝа*, објавена 1963 год, преработки на народни приказни насловени како *Иѝар Пејо* (1963), а во неговата активност на книжевен план се вбројува и неговата собирачка дејност на народни умотворби. Кога се има предвид периодот во кој се јавува, листата на дела и фактот што го потенцира Миодраг Друговац дека „набргу по излегувањето од печат романот *Крѝен живоѝ* стана најчитана книга и беше носител на наградата на Друштвото на писателите на Македонија за најчитано белетристичко дело од македонски автор“<sup>1</sup>, станува логично зошто престижната награда за најдобро прозно остварување во Македонија го носи името точно на писателот Стале Попов.

Зборувајќи со една историска дистанца, денешните проследувачи на делото на Стале Попов појасно можат да ја согледаат поетиката на овие

---

<sup>1</sup> Миодраг Друговац: Летописец на македонската земја - Стале Попов (1902-1965), во: Стале Попов: *Крѝен живоѝ*, Наша книга, Скопје 1987, стр.15

романи и да ги одредат оние пунктови кои ќе бидат надоградени во творештвото што следи.

Иако полни со ликови, субјекти кои вршат одредени дејствија, романите на Стале Попов претставуваат развој на една идеја со која се опишува битот на македонскиот народ во чиј склоп е и описот на раѓањето на националната самосвест кон крајот на 19 век. Значи станува збор за еден посебен жанр, жанрот на регионалистичката проза, која без творештвото на овој наш омилен писател би била изоставена. Иако задоцнета како појава (во останатите балкански земји овој жанр како доминанта се јавува кон крајот на деветнаесетиот век) македонската литература мора да го одживее, зошто без сознанието за сопствениот регионализам не може да се развива ни една литература. Зошто „народниот бит - со сите негови етнографски и фолклорни обележја, со неговите нарави и обичаи, со дневниот живот на нива или в чаршија, со патријархалниот морал и напластени вековни предрасуди, но и со многу карактеристични пројави на една своевидна психологија - се најдува во предниот план на најпродолжителниот период од повеста на балканските литератури“<sup>2</sup>.

Самиот жанр на кој припаѓаат делата на Попов навестува дека централните случувања нема да бидат во просторот на индивидуално-психолошкото, туку на преден план ќе се најдат објективните, реални состојби и карактеристики на живеењето во една социо-културна средина во определен период. Затоа композициски романите се просторно и временски дефинирани. Во голем број од нив станува збор за мариовскиот крај во времето на турското ропство. Отфрлањето на ропската психологија, како централна идеја, ја условува и романескната техника. Имено, светот во романите е поделен на две засебни групи: Турци - Македонци, богати - сиромашни, робовладетели и робови. Светот поделен на владетели и потчинети создава услови во кои ликовите делуваат според строги, колективно наметнати забрани и ограничувања, кои ја условуваат ропската психологија и сфаќањето дека само доколку се потчинуваат на општите правила и забрани и доколку тие се усогласат со сопствените потреби и желби, се овозможува сопствен егзистенцијален опстанок. Тие забрани се

---

<sup>2</sup> Димитар Митрев: „Стале Попов“ во: Стале Попов: *Крѝен живоѝ*, Мисла, Скопје 1987, стр.356

идентификуваат како норма на патријархалната средина (романот *Крѝен живоѝи*) или како закон на поробувачот (романот *Толе Паша* и *Калеш Анѓа*). Идејата на авторот е да се опише начинот на кој се отфрла ваквата ропска психологија, најпрвин кај поединецот, а потоа и кај масата, при што идејата се наметнува како доминантна и ја оневозможува индивидуалната и психолошка изнијансираност на ликовите. Тие се повеќе симболи, така што физичката големина на ликот Толе од романот *Толе Паша* на пример, ја симболизира моќта на освестениот народ, а ликот Анѓа - неговата морална цврстина. Освен тоа, намерата на писателот е да даде објективна слика на настаните која ќе кореспондира со читателовата претстава за вистината. Таквото барање за објективност и вистинитост влијае врз изборот на композициските елементи и обликувањето на композицијата во целина, кои пак кореспондираат со сфаќањето на романот како епохален израз на одредено време. Тоа пак го внесува во игра прашањето за вистината на романескниот израз, кое во делото на Стале Попов кореспондира со теоретските сознанија на Церц Лукач. За Лукач вистината во романот е изведена од вистината на епот и е одредена со потрагата за тоталитет.

Ваквата потреба ќе се одрази во изборот на раскажувач, неговата перспектива и гледна точка. Во повеќето романи, тој од „птичја перспектива“ ги регистрира настаните. Различните ликови и раскажувачот се носители на вредносно различни погледи на свет, а нивниот заемен однос е пресуден чинител од кој зависи употребата на јазикот. Во романите на Попов ликот говори сам, со сопствен манир и стил, при што е воведена говорна разноликост и релјефност. Самиот раскажувач зборува на нормиран, стандарден јазик, а ликовите на месен дијалект. Таквата „стварносна“ проза создава илузија дека светот го прикажува како близок на секојдневното животно искуство, при што посебно е прикажана општествената стварност. Таквата илузија се создава со помош на индивидуализацијата на говорот на ликот и раскажувачот. Дијалектот, жаргонот и одделувањето на говорот на ликовите од говорот на авторот стануваат знак на препознавање на „новиот стил“ кој допрва следи. Ваквиот говор, меѓутоа е социјално обоен и однапред ја одредува општествената положба на ликот. Позицијата на раскажувачот, во голем дел е позиција на

објективен набљудувач, кој слуша што ликовите зборуваат и чија намера е да создаде впечаток, илузија на веродостојност на слушнатото-виденото. Натуралистичката репродукција на искривениот македонски јазик кој го употребуваат Турците, дијалектот на кој зборува месното население, па дури и употребата на странски зборови ја нагласува дистанцата меѓу позицијата од која зборува ликот и позицијата на раскажувачот со цел да се задоволи барањето за објективност и веродостојност, постапка која ќе се спроведува во натамошниот развој на македонскиот роман и ќе стане доминанта на романот со реалистичка стилска одлика. Но за разлика од романите на Стале Попов, во подоцнежниот развој на местото на надворешната позиција во однос на ликот ќе се диференцира техниката на внатрешен монолог со која ликот добива психолошка полнота. Опишувајќи ги ликовите и настаните раскажувачот упатува на одредени факти кои не зависат од ликовите, така што самиот опис е безличен, односно надличен. При тоа честа е употребата на зборовите *рече*, *најправи* (што само по себе упатува на факт), а многу поретко, скоро никогаш *јомисли*, што упатува на внатрешно расположение и субјективен став. За читателот, внатрешниот свет на ликот е скриен, а како последица се јавува само надворешен опис: неговиот изглед, говор и дејствие. Ликовите се осветлени само како претставници на одреден социјален staleж - изгледот, говорот и дејствието ги типологизира во две основни групи: богати и сиромашни, повластени и онеправдани, владетели и потчинети.

Ако ја прифатиме тезата дека ликовите се поделени во две основни групи, тогаш можеме да претпоставиме дека постојат и два различни погледи на свет, две различни позиции од кои идеолошки се сфаќа и вреднува светот. Првата група ликови го сочинуваат светот на моќните (сопствениците на имот и луѓе, беговите и чорбациите). Нивната филозофија го уредува светот од позиција на сила, најкарактеристично изразена во зборовите на Ѓузепе во *Толе Паша*: „Каков разбор, бре, кумита, каков суд? Јас сум суд, јас разбор овде“. Инаквата позиција доаѓа од ликовите - Македонци, односно народот, создава конфликтна ситуација, врз која и се гради фабулата на романите. Меѓутоа, спротивставеноста на сфаќањата изразени во текстот не егзистираат самостојно, тие се вреднувани од една апстрактна позиција, која се изразува преку интенциите

и гледната точка на авторот. Во романите на Стале Попов таа се идентификуваат преку употребата на сталните епитети и стилската карактеризација, така што идеолошката позиција од која тој го вреднува светот се совпаѓа со онаа на масата. Во говорот на интенциите на авторот се вметнува туѓ говор, но не говор на одреден лик, туку говор на одредена социјална група. Така се создава апстрактна идеолошка позиција од чиј аспект сè во текстот се вреднува. Иако ликовите во романите јасно и гласно зборуваат, имаат диференцирани погледи на свет, тие на општо ниво не се субјекти кои вреднуваат. Во романот, јасно е дадено што претставува светот за дадениот лик, но не и обратната релација, т.е. што ликот претставува за светот кој го опкружува и што тој самиот за себе претставува. Така во романот се создава една (доминантна) гледна точка, која ги потчинува сите други. Субјектот (ликот) кој вреднува, на општо ниво станува објект на вреднување. Ваквата структурна композиција може да се именува како монолошка (според Бахтин) или композициски едноставна (според Успенски).

Подоцнежниот развој на романот носи инакви композициски концепции кои праќањето за вистината во книжевниот израз го поставуваат на нови основи. Додека монолитноста на идеолошкиот став е барање кое го подразбира тоталитетот, Бахтин се залага за отворање на прашањето на вистината од внатре. Тој највисокиот израз на романот го опишува како повеќегласен, како полифониски облик во кој пронаоѓа наратолошки основи за судир на дискурсите на полето на вистината. Зошто, според него, вистината е и релативистичка и пробабалистичка. Но она што во однос на делото на Стале Попов е важно е фактот дека во романот како епохален израз „духот на епохата“ може да се одреди, а тоа во крајна консеквенца значи дека може да се претстави како единствена слика.

Гледано историски, Стале Попов го востановува базичниот модел на нарација, модел кој нашата литература, поради познатите општествени прилики се дефинира како задоцнет. Но, без неговото востановување не би бил можен и развојот. Регионализмот на Стале Попов го надоместува пропуштеното. Во таа смисла, во развојот на македонската литература тој е и прв и последен. Како што модернизмот не можеше да се појави без Стале

Попов, така и најновите тенденции на постмодерната во романот не можат да ја имаат својата предисторија.